

УДК 37.017

DOI 10.48371/PEDS.2021.60.1.013

ХАЛЫҚТЫҚ ИДЕЯ – ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ НЕГІЗІ

Ұзақбаева С.А., п.ғ.д., профессор

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ, Алматы, Қазақстан

e-mail: sahipzhamal.a@mail.ru

Андатпа. Мақалада Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық жүйесіндегі халықтық идея жайлы сөз болады. «Қазақ хрестоматиясы» мазмұнына енгізілген халықтың ауызекі шығармашылығының / ертегілер, әңгімелер, эпостық жырлар, шешендік сөздер, мақал-мәтелдер және т.б.), тәрбиелік мүмкіндіктері ашып көрсетіледі, сонымен бірге, «Шариатыл ислам» («Мұсылманшылдықтың тұтқасы») оқулығының балалар мен жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі мәні, маңызы және мүмкіндіктері мазмұндалады.

Тірек сөздер: Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық жүйесі, халықтық идея, халықтық принцип, Алтынсарин мектептері, рухани-адамгершілік тәрбиесі, халық шығармашылығы, ағартушылық іс-әрекет, ағартушылық идея.

Ыбырай Алтынсарин – аса көрнекті ағартушы-педагог, этнограф, ғалым, қазақ әдеби және жазба әдеби тілінің негізін қалаушы, жазушы, ақын, орыс графикасы негізінде қазақ алфавитін жасаушы. Ол өзінің саналы өмірін ұстаздық, ағартушылық жолына арнайды: қазақ сахарасында тұңғыш қазақ мектебін ашып, педагогикалық еңбектер жазады, жаңа талапқа сай мұғалімдер даярлауға аса назар аударады.

Ыбырай Алтынсариннің осындай жетістіктерге жетуі – меңгерген білімінің, шығармашылық ізденісінің, аянбай еңбек етуінің нәтижесі.

Алғашқы білімді Ыбырай Орынбордағы қазақ балаларына арналған жеті жылдық мектептен (1850-1857) алады. Мектеп бітірген соң (1857-1859) ауылына оралып, атасы Балқожа бидің қарамағында хат жүргізуші болып қызмет атқарады. 1859-1860 жылдар аралығында Орынбор облыстық басқармасында кіші тілмаш (аудармашы) болып қызмет атқарады. 1860 жылдың жазынан бастап Торғай өңіріне қайта оралып, ағартушылық қызметпен айналысады.

Алғашқы жылдары Торғай қаласында қазақ балалары үшін ашылған бастауыш мектепте оқытушы болып қызмет жасайды. Кейіннен бұл мектеп (1869) Алтынсариннің ұсынысы бойынша орыс-қазақ училищесі болып қайта құрылады.

1879 жылдың қыркүйек айынан Торғай облысы мектептерінің инспекторы болып тағайындалады. Халық ағарту қызметін атқаруға белсене араласады: Торғай қаласында қолөнер мектебін (1883) ашады. Бұл мектеп қазақ даласындағы техникалық мәні бар тұңғыш оқу орны болып табылады. Қостанай, Торғай, Ырғыз Ақтөбеде ашылған орыс-қазақ училищелері жанындағы қолөнер бөлімдерін, Орск қаласында қазақ мұғалімдерін даярлайтын мектеп, Ырғыз қыздар училищесін, оның жанынан қазақ қыздарына арнап интернат (1888), Қостанайда ер балалар үшін бір кластық орыс мектебін, Торғай облысы уездерінде ашылған екі кластық төрт мектеп жанынан кәсіптік білім беретін оқу орындарын, Торғайда қыздар мектебін

(1890) ашады, кейіннен осындай мектептер Қостанайда (1893), Қарабұтақта (1895), Ақтөбеде (1896) ашылады [1].

Ыбырайдың әлеуметтік - қоғамдық, ағартушылық, ғылыми-педагогикалық, дүниетанымдық, рухани - адамгершілік көзқарасының қалыптасып дамуына бірқатар факторлар ықпал етеді:

1. Өскен ортасы: (әке-шешесі, атасы-Балқожа, туыс-жекжаттары, ауылдастары және т.б.).

2. Халықтың ауыз әдебиеті: (ертегілер, аңыз-әңгімелер, эпостық жырлар, мақал-мәтелдер және т.б.); әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері, музыкалық туындылары, қолөнері т.б.

3. Туған өлке табиғаты.

4. Өнер адамдары: би-шешендер, ақын-жыраулар, жыршы-термешілер, әнші, күйшілер және т.б.

5. Орынбор мектебі, мектеп оқытушылары.

6. Орыс шығыстанушылары: (В.В.Григорьев, Н.И.Ильминский, В.В.Катаринский, В.Н.Плотников және т.б.).

7. Орыс педагог-ғалымдарының еңбектері: К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой және т.б.) [2].

Аталған факторлардың ықпалы нәтижесінде Ыбырай ағартушылық ісінің биігінен көріне білді: заманына лайықты білім алды: орыс тілін жетік меңгерді, орыс халқының зиялы азаматтарымен, ғалым-жазушыларымен, олардың тамаша көркем әдеби шығармаларымен таныс болды. Сонымен бірге, баға жетпес адами құндылыққа ие болды: білім мен ғылымның болашақ ұрпақ үшін мәнін түсінді, адамгершілік қасиеттерін дамытты, өз ұлтының салт-дәстүрлері мен мәдениетін, ана тілін, туған елін, жерін, халқын сүйе білуге, орыс тілін, орыс халқын, орыс мәдениетін сыйластық көзқараспен қабылдауға дағдыланды, туған халқының өмірін жақсартуға, олардың сауатын ашуға талпынды, өзінің дүниетанымын, эстетикалық көзқарасы мен талғамын жетілдірді, болашақ ұрпақ үшін халық ауыз әдебиеті мен әдет-ғұрыптарының тамаша үлгілерін жинап, өлеңдер мен әңгімелер жазды. Олар Ыбырайдың оқулықтары мен мақалаларында көрініс алады:

1. Этнографиялық мақалалары (1867):

- «Орынбор ведомоствосы қазақтарының өлген адамды жерлеу және оған ас беру дәстүрінің очеркі»;

- «Орынбор ведомоствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрлерінің очеркі» және т.б.

2. Қазақ хрестоматиясы (оқулық, 1879).

3. Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы (1879ж).

4. Қазақтың болыстық мектептері туралы записка (1868).

5. Өзінің шығарған өлеңдері мен әңгімелері, халық ауыз әдебиетінің үлгілері (ертегілер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, әндер, ойындар және т.б.).

6. Балалар әдебиеті тақырыбына жазылған орыс классиктерінің қазақ тіліне аударған шығармалары. Мысалы, Крыловтан «Егіннің бастары», «Қарға мен түлкі», «Қайырымды түлкі», Лев Толстойдан «Полкан деген ит», «Силинші», И.И.Дмитриевтен «Екі шыбын», орыс хрестоматияларынан,

көбінесе Паульсонның хрестоматиясынан «Тәкаппаршылық», «Дүние қалай етсең табылады», «Талаптың пайдасы», «Үш ұры», «Алтын шеттеуік», «Аурудан – аяған күштірек», «Әке мен бала», «Білгеннің пайдасы», «Асыл шөп», «Бақша ағаштары», «Жаман жолдас», «Мейірімді бала» сияқты көптеген шығармаларды аударды.

Ыбырай Алтынсарин өлеңдері мен аударма шығармаларының бәрі мазмұнды, көркем, баланың жас ерекшелігіне, білім көлеміне сай, түсінуге жеңіл, тәрбиелік мүмкіндігі жоғары шығармалар.

Аталған оқулықтар мен мақалалар халықтық принципке негізделді. Мысалы, «Қазақ хрестоматиясы» оқулығына халықтың ауыз әдебиеті үлгілері ендіріледі. Бұл еңбекті жазуда Ыбырай орыс педагогтары К.Д.Ушинский мен Л.Н.Толстойдың халықтық принципке негізделіп жазылған оқулығын үлгі тұтады. Хрестоматия төрт бөлімнен тұрады:

- бірінші бөлімде – тақпақтар, балаларға арналған әңгіме, ертегілер, оқушылардың туысқандарына хат жазу үлгілері;
- екінші бөлімде – үлкендерге арналған әңгімелер;
- үшінші бөлімде – ауыз әдебиетінің үлгілері;
- төртінші бөлімде – мақал-мәтелдер көрініс алады [1].

Оқулық «Кел, балалар, оқылық», өлеңімен ашылады. Бұл өлеңдерде ағартушы қазақ жастарын білім алуға, мәдениеттің жаңа дәстүрлерін меңгеруге шақырады.

Ыбырайдың оқулыққа енгізген қысқа әңгімелерінің тәрбиелік мәні ерекше. Қазақ халқының мәдени-әлеуметтік өмірі арқау болған бұл әңгімелер балаларды адамгершілікке, ізгілік пен бауырмалдыққа, адал еңбек етуге, әділеттілік пен әдептілікке, ұстамдылық пен сабырлылыққа, білімді терең меңгеруге бағыттайды. Әңгімелер мазмұны балалардың жас ерекшеліктерімен қабылдау мүмкіндіктеріне қарай құрылған. Оны ағартушының оқулығы мазмұнынан және оқулықты дайындау барысында Н.И. Ильминскийге жазған хатынан көруге болады. Онда Ыбырай: «Қазақ балаларына, ... мағыналы анекдоттар, жұмбақтар, ойына ой қосатын әңгімелер немесе оларды қызықтыратын, мысалы, жібек құртының, көбелектердің өзгерулері сияқты әңгімелер енгізу тәуірірек болады», - деген пікір айтады [1].

Ыбырай әңгімелерінің негізгі өзегі – жеткіншектерді өнер-білімге үндеу, табиғатты қорғауға үндеу, еңбек арқылы адамгершілік мінез-құлыққа тәрбиелеу, халықты отырықшылыққа шақыру болып табылады. Мұны Ыбырайдың «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Талаптың пайдасы», «Асыл шөп», «Бақша ағаштары», «Бір уыс мақта», «Шеше мен бала», «Әке мен бала», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Ізбасты», «Білгеннің пайдасы», «Қыпшақ Сейітқұл», «Киіз үй мен ағаш үй», «Надандық» және т.б. әңгімелері мен аудармаларының мазмұны айғақтайды. Егер, «Бай баласы мен жарлы баласы» әңгімесінде бай баласы Асанды жалқау, еңбекке икемі жоқ, масыл етіп, ал кедей баласы Үсенді зерек, еңбексүйгіш, өмірге бейім етіп көрсету арқылы таптық қасиет пен таптық бағытты сипаттаса, «Таза бұлақ» атты әңгімесінде бұлақ басына кездейсоқ кездескен үш жолаушының «Ей, жолаушы, болсаң

осы бұлақтай бол» – деген жазудың мәнісіне берген түсініктемелері арқылы табиғаттың адам тіршілігінде алатын орнын көрсетеді.

Ыбырай балалар мен жастардың танымдық, рухани-адамгершілік, мәдени-этикалық қасиеттерін дамытып, эстетикалық талғамын жетілдіру мақсатында оқулыққа халықтың ауызекі шығармашылығының үлгілерін де (ертегі, эпос, шешендік сөздер, аңыз-әңгімелер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, өлеңдер және т.б.) енгізеді.

Хрестоматияға енген «Қобыланды» жырының «Қобыланды батыр мен Тайбурыл атты» үзіндісі мен ертегілер («Қара батыр», «Сәтемір хан» және т.б.) балаларды өзінің көркемдігімен, шынайылығымен, тартымдылығымен баурайды. Олардың қиялын ұштайды, қиындықты жеңуге, қиналған кезде ақылымен шешімді әрекетке баруға, зерек, тапқыр болуға итермелейді. Айналадағы әдемілікті түсінуге, қызықтап, қабылдауға үйретеді. Адал еңбек етуге, өздігімен ізденіп, білімін жетілдіруге шақырады.

Хрестоматияда Ыбырай шешендік сөздерді орынды пайдаланады. Ағартушының мұндағы мақсаты – халықтың тіл, сөз, сөйлеу мәдениетімен таныстыру, балаларды сөз өнерін қадірлеуге, түсіне білуге үйрету, тұжырымды, нақты, көркем, бейнелі сөйлеуге машықтандыру. Бұны іске асыруда Жиренше шешен, Ізбасты шешен жайлы аңыз-әңгімелерден үзінділер келтіреді, олардың жағымды қасиеттері мен іс-әрекеттерін (әділеттілік, әділдік, кішіпейілділік, тапқырлық, сөз саптауы және т.б.) үлгі етеді, соған ұқсап бағуға шақырады.

Хрестоматияға енгізілген қайсыбір шығарманың мазмұнын алмайық, адамгершілік-танымдық, дидактикалық бағытты ұстанады. Бәрі достыққа, жолдастыққа, ұстамдылыққа, батылдыққа, адал еңбек етуге, туған жерін, елін сүйуге, табиғаттың ғажайып сұлу көріністерін сезіммен қабылдауға, ұлттық дәстүрлер тағылымын дұрыс түсініп, қадірлеуге, ата-ананың ақыл-кеңесін тыңдауға, үлкендерге сый-құрмет көрсетіп, кішілерге көмектесуге бағдарлайды. Оны «Бай баласы мен жарлы баласы» әңгімесінен Үсеннің «қиналған кезде әкем айтушы еді: «елді жердің ұрысы, далалы жердің бөрісі болады» немесе «далада жүріп адассаң, молалы жерде су болады, сулы жерде ел болады» – деп, әркез әкесінің кезінде айтқан ақылын, ұлағатты сөздерін еске түсіруінен-ақ байқауға болады.

Хрестоматияға халықтың тұрмыс-тіршілігіне, өміріне, іс-тәжірибесіне, еңбексүйгіштігіне, иманжүзділігіне, достық қарым-қатынасына, үлкендерге, ата-аналарға, туыс-жегжаттарға деген сыйластық көзқарастарына, байлық пен кедейлікке, наным-сеніміне байланысты мақал-мәтелдер көптеп ендіріледі.

– еңбек туралы: «Ісі жоқтың – асы жоқ»; «Еңбек түбі – зейнет»; «Жатқан жалқаудан ырыс қашар»;

– жақсылық пен жамандық туралы: «Күн, ай, жақсылық бәріне ортақ»; «Жақсы кісі текшіл, жаман кісі кекшіл»; «Жақсыға ерсең, жетерсің мұратқа, жаманға ерсең, қаларсың ұятқа»;

– білім мен оқу туралы: «Білген мың бәледен құтылар»; «Өнерлі өлмес, өнерсіз күн көрмес»; «Оқығанның – көңілі жарық, оқымағанның – беті күн шарық»

– достық туралы: «Татулық – байлық»; «Жаңадан дос тапсаң да, ескі досыңды ұмытпа»

– туыстар туралы: «Ағасы бардың жағасы бар»; «Ағаны көріп іні өсер, апаны көріп сіңлі өсер»

– діни мазмұндағы мақалдар: «Ұят – иман белгісі»; «Тәңірінің күні тарыдан да көп»; «Жалғыздың жары Құдай»; «Сақтанғанды Құдай сақтар»

– байлық пен кедейлік туралы: «Жері байдың – елі бай»; «Жоқтық – ұят емес, байлық – мұрат емес»; «Жоқтық қол байлайды» және т.б. [3].

Мақал-мәтелдерінде халықтың арман-тілегі, өсиеті, ақыл-кеңесі, ізгі-ниеті, сенімі көрініс алады. Бейнелі де орынды айтылған сөздерді Ыбырай балалар мен жастар тәрбиесінің (ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық, еңбек-этикалық) құралы ретінде пайдаланады. Тіпті өзінің өлеңдерінде де, ертегі, аңыз-әңгімелерінде де, орыс достарына жазған хаттарында да мақал-мәтелдерге жүгінеді. «Біз надан боп өсірдік, иектегі сақалды, Өнер – жігіт көркі» деп, ескермедік мақалды...» – деп айтылатын ойдың немесе әңгіменің «тобықтай түйінін» сөз мәйегі мақалмен беруге болатынын түсіндіреді. Тұжырымды, қысқа сөйлеу – мәдениеттіліктің, ақыл-парасаттылықтың, әдептіліктің белгісі екенін ескертеді.

Ыбырай халық музыкасының тәрбиелік мәнін де аса жоғары бағалайды, өзі домбырада ойнап, қазақтың халық әндерін сүйіп айтатын болған. «Өнер көзі – халықта» деп, халық әндері мен күйлерін, жырлары мен аңыз әңгімелерін белгілі адамдардан (Нұржан, Орынбай, Сейтахмет және т.б.) тыңдап, олардың үлгілерін жазып алып отырады.

Балаларға музыкалық және эстетикалық тәрбие беру мақсатында мектеп жоспарына ән сабағын арнайы пән ретінде енгізеді. Музыкалық аспаптарды, соның ішінде домбыраны, сабақ беру үдерісінде кеңінен пайдаланады. Аспапта ойнап үйрету – көрсету, естігенін еліктеп қайталау, жаттығу және тағы басқа дәстүрлі әдістер арқылы жүзеге асырылады.

Ыбырайдың мектептерінде концерт қою, хормен (бір дауысты) ән айту, халық әндері мен күйлерін орындау дәстүрге айналады. Жергілікті байлар, билер, сұлтандар, молдалар, ишандарды әжуалаған драмалық үйірмелер жұмысы халықтың ауызекі шығармашылығының кең таралуына қызмет етумен бірге, орыс классиктері мен ағартушылары шығармаларының да (ән, өлең, мысал, әңгіме, ертегі) қазақ тілінде таралуына жол ашады. Бұл туралы кезінде Ы. Алтынсариннің әліппесінен дәріс алған және орыс-қырғыз (қазақ) мектептеріндегі хорға қатысқан композитор, академик Ахмет Жұбанов: «Ыбырай Алтынсарин далаға күйсандық әкелгізіп, өзі ұстаздық еткен мектептерде шәкірт балалардың басын қосып, бір дауысты хор ұйымдастырған... Мектептеріндегі әнді хормен айту дәстүрі революцияға дейін созылды» деп жазған өзінің естелігінде.

Халықтың көне заманнан келе жатқан әдет-ғұрыптарының тәрбиелік мәнін жақсы түсінген Ыбырай «Орынбор ведомствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрлерінің очеркі» атты еңбегін жазады. Бұл еңбек арқылы ағартушы жас жеткіншектерге өз ұлтының әдет-ғұрыпының өзіндік ерекшелігін, шығу тарихын, әлеуметтік маңызын түсіндіруді,

жағымды-жағымсыз жағын ашып көрсетуді, халықтың оған деген көзқарасын суреттеу арқылы адамгершілік танымын жетілдіруді көздейді.

Балалар мен жастардың рухани-танымдық көзқарасының дұрыс қалыптасуына Ы.Алтынсариннің «Шариятыл ислам» –«Мұсылманшылықтың тұтқасы» атты 1884 жылы Қазан университетінің баспаханасында жарық көрген кітабы септігін тигізеді.

«Шариятыл ислам» оқулығы төрт бөлімнен тұрады:

– бірінші бөлім «Иман» (сенім) деп аталады, онда мұсылман діні туралы ілім қарастырылады (Құдай мен оның елшісі Мұхаммедтің бірлігін қалай түсінуге болады);

– екінші – «Агмалзахир» (Құдайға құлшылық ету) бөлімі құрандарды ұсынады (ораза ұстау (ауыз бекіту), намаз оқу, кедейлерге садақа, зекет беру, мейірімділік, қайырымдылық істер жасау, зұлымдық пен жауыздықтан бойды аулақ ұстау, қажылыққа бару және т.б.);

– үшінші – «Ахлак» (адамгершілік) бөлімі құранның талабы бойынша адамның адамгершілік белгісі туралы білімді қарастырады;

– төртінші бөлімде ораза кезінде және басқа да діни жағдайлардағы намаздарда оқылатын қазақ тіліндегі аудармалар беріледі [4].

Ыбырай кітаптың өз мақсатына сәйкес, ресми талаптарға сай болуын көздей отырып, адамгершілікке, ізгілікке тәрбиелеудегі көкейкесті мәселелердің шешімін іздестіреді.

Оқулықтың оқушыларға дінді дұрыс түсіндіретініне сенеді, қазақ жастарының дін жөніндегі түсініктері теріс бағытқа түсіп кетпеуіне аса мән береді.

Мысалы, кітапта «иманжүзді» сөзінің мәнін ашуда автор алдымен «иман» сөзіне түсінік береді, оны саналы оймен қабылдап жүзеге асыруға бағдарлайды. «Иман» дегеннің не екенін жете түсінген адам ғана ізгілікке ұмтылады, үлкендерді, даналықты сыйлап, барды ұқыппен бағалайды, шапағатты істер жасап, мейірімді болады деп ой тұжырымдайды. Басқа діни ұғымдарды түсіндіргенде де адам ниетінің, таза пейілінің ақ болуын, ақиқатты қолдап, шынпейілділік танытуын, барды қанағат тұтып, жақсының жанынан табылуын, басқалар ғибадат тұтар өнегелі азамат болуын баса көрсетеді.

«Мұсылманшылықтың тұтқасы» кітабының жазылуына бірқатар жағдайлар себеп болады:

- ағартушының дүниетанымдық көзқарасының гуманистік, ағартушылық, демократтық бағытта қалыптасуы;

- қазақ балаларына білім беру мақсатында мектептер мен училищелер ашуы және оларды әдістемелік оқу құралдарымен қамтамасыздандыруы;

- қазақтарға ислам дініне деген «татар фанатизмінің ықпалын тигізбеуі, қазақтардың білім алуына діннің кесірін тигізбеуі»;

- білім мен тәрбиені халықтық принципке негіздеуі.

Ы. Алтынсариннің дінге деген көзқарасын бірқатар орыс зиялылары дұрыс түсінеді, олар Ы. Алтынсарин «өзінің ұлтын барлық күшімен, амал-жолдармен ислам дініне жан-тәнімен берілген мазасыз, бірбеткей татарлардың

ықпалынан қорғап қалуға және қазақтарға білім, ағарту, рухани-адамгершілік тәрбие беру арқылы әрекет жасады» – деп жазады.

Бұл еңбекте шарифатқа қарсы келетіндей ештеңе болмағандықтан, дінбасылар да айтарлықтай наразылық білдірмеді. Оқулықта Ыбырай Алтынсарин өзінің ағартушылық идеяларын жүзеге асыруды көздеді. Өзі ұстаз болғандықтан, оқулықтың құрылымы мен мазмұнын белгілі бір философиялық, логикалық, әдістемелік, тәрбиелік мәнге сәйкестендіре ұштастырады. Дін ғылымы, дін сабағы, құранның аят, сүрелерінен түсінік береді. Дін сабағы арқылы оқушы алдымен жарық дүние ғаламаттарымен танысады деп ескертеді. «Құран» аяттарының ішінен даналық, ақыл туралы айтылғандарға баса назар аударады.

Адам мінезіндегі, ойындағы, пейіліндегі небір жамандықтың түрлеріне (зұлымдық, қиянатшылдық, күншілдік, тәкаппарлық, «сырттан жақсы көрінген болып жүріп, ішкі көңілі бұзықтықта, яки дүние пайдасына ғана керекті пиғылда болу...»), арамдық, ақымақтық, паракорлық, екіжүзділік, сараңдық және т.б.) мазмұндық сипаттама береді, әрқайсын Құран сөзімен негіздейді

Тәлім-тәрбиені баланың жас кезінен бастау қажет екендігін түсіндіреді. Өзінің ойын: «...hәр іс бастан түзу бола келмесе, түбінде түзелу де қиын болады, ағашты жас күнінде қисығын түзей келсең, түзу болып өседі hәм бір түзу болып өскен соң, жаңадан қисаймайды. Ағаш ұлғайып қатып кеткен соң, түзеуге де көнбейді, сынып кетеді... Жақсы, көркем мінезді жасыңнан әдет етсең, ол әдет тура жолдан соңғы уақыттарда қандай қиыншылық көрсең де жаздырмас, ұлғайғанша жамандықты қалып еткен кісінің бұл қалыбын өзгерту де қиын болса керек, бәлкі, мүмкін болмастығы да ғажап емес» – деп түйіндейді.

Оқулықтың қайсыбір бөлімі болмасын балалар мен жастарды өз өміріне ойлана қарауға, жақсыдан жаманды, сұлулықтан ұсқынсыздықты, түзуден-қисықты ажырата білуге үндейді, ақылды, саналы, білімді, мейірімді, қайырымды, еңбекқор болуға бағыттайды. Ол өзінің тәрбиелік мәнін ешқашанда жоғалтқан емес, керісінше қазақ елінің бүгінгі егемендігі жағдайында, ислам дініне деген бетбұрыстың өзгеруіне байланысты, оған деген сұраныс арта түседі.

Қорыта айтқанда, Ы. Алтынсариннің халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесін хрестоматияға, басқа да ғылыми шығармаларына еркін енгізуі – халықтың арман-тілегін, рухани байлығын жетік меңгергені, тәрбиені ойдан немесе жаңадан іздемей, халықтың рухани қайнарынан көре білгендігін дәлелдейді. Оның шығармашылығында адамгершіліктің шынайы таза бастамасы, прогресшіл мәдениеттегі жалпы адамзаттық идеялар көрініс алады. Шығармалардың балалар мен жастардың рухани танымын, адамгершілік қасиеттерін, ұлттық мәдениет пен ана тіліне деген сүйіспеншілігін қалыптастыруда мүмкіндігі аса жоғары.

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен шығармаларының құндылығы сол, ол көптеген жағдайда қазіргі білім беру жүйесінің талаптарымен үндесіп жатыр. Оларға деген қажеттілік, әсіресе, бүгінгі Егемен

Қазақстан жағдайында «Мәңгілік ел», «Рухани жаңғыру», «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалары мен мақалаларында көрініс алған ұлттық идеяларды жүзеге асыруда бұрынғысынан да артып отыр. Тек соларды бүгінгі күннің талабына қарай оқу-тәрбие процесінде тиімді пайдалана білген жөн.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Алтынсарин Ы. Таза бұлақ. - Алматы, 1988. - 38, 44, 145-бб.
- [2] Ұзақбаева С. Қазақ халық педагогикасы. - Алматы, Глобус, 2013. - 271 б.
- [3] Ұзақбаева С. Этнопедагогика. - Алматы, Қарасай, 2019. – 100 б.
- [4] Алтынсарин Ы. Тандамалы шығармалар. - Алматы, 1978. – 288 б.

REFERENCES

- [1] Altınsarın I. Taza bulaq (Pure spring) - Almatı, 1988. - 38, 44, 145-bb. [in Kaz]
- [2] Uzaqbaeva S. Qazaq xalıq pedagogıkası (Kazakh folk pedagogy) - Almatı, Globws, 2013. - 271 b. [in Kaz]
- [3] Uzaqbaeva S. Étnopedagogıka (Ethnopedagogics). - Almatı, Qarasay, 2019. – 100 b. [in Kaz]
- [4] Altınsarın I. Tañdamalı şıǵarmalar (Favorite works). - Almatı, 1978. – 288 b. [in Kaz]

ИДЕЯ НАРОДНОСТИ - ОСНОВА ПЕДАГОГИКИ ИБРАЯ АЛТЫНСАРИНА

Узақбаева С.А., д.п.н., профессор
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан
e-mail: sahipzhamal.a@mail.ru

Аннотация. В статье раскрывается сущность идеи народности в педагогической системе Ибрая Алтынсарина, рассматриваются воспитательные возможности устного-народного творчества (сказки, рассказы, пословицы и поговорки и др.), включенные в содержание учебника «Киргизская хрестоматия», а также значение и возможности учебника «Шариатыл ислам» в духовно-нравственном воспитании детей и молодежи.

Ключевые слова: педагогическая система Ибрая Алтынсарина, идея народности, принцип народности, школы Алтынсарина, духовно-нравственное воспитание, народное творчество, просветительская идея.

THE IDEA OF NATIONALITY IS THE BASIS OF IBRAY ALTYSARIN'S PEDAGOGY

Uzakbayeva S. A., d.p.s., professor
KazUIR&WL named after Abylai Khan, Almaty, Kazakhstan
e-mail: sahipzhamal.a@mail.ru

Abstract. The article reveals the essence of the idea of nationality in the pedagogical system of Ibray Altynsarin, examines the educational possibilities of oral and folk art (fairy tales, stories, proverbs and sayings, etc.) included in the content of the textbook "Kyrgyz Anthology", as well as the meaning and possibilities of the textbook "Shari'atyl Islam" in the spiritual and moral education of children and youth.

Keywords: educational system of Ibray Altynsarin, the idea of nationality, the principle of nationality, Altynsarin schools, spiritual and moral education, folk art, educational idea.